

Iersel, A.H.M. van & Eerbeek, J.D.W. (red.) (2009), *Handboek justitiepastoraat. Context, theologie en praktijk van het protestants en rooms-katholiek justitiepastoraat*, Budel: Damon, pp. 594, ISBN: 9789055739585, € 34,90.

Sociologische studies wijzen er voortdurend op dat Nederland in hoge mate ontzuild is. Dat geldt echter niet voor geestelijke verzorging bij justitie. Net als hun collega's bij de krijgsmacht zijn de 250 geestelijk verzorgers bij justitie strikt volgens denominationele lijnen georganiseerd. Er wordt 'integraal' gewerkt; dat wil zeggen dat een gedetineerde bij de intake een keuze kan maken voor de geestelijk verzorger van een van de zeven beschikbare denominaties, en geacht wordt van alle diensten (individuele gesprekken en groeps gesprekken, vieringen e.d.) van deze geestelijk verzorger gebruik te maken. In de zorgsector is dat anders: daar werken de geestelijk verzorgers in de regel volgens het 'territoriale' model (de humanist doet bijvoorbeeld de afdeling Interne, de predikant de afdeling Neurologie, enz.) en heeft meer dan 25% van de geestelijk verzorgers geen ambtelijke binding met een levensbeschouwelijk genootschap. Dit verschil heeft deels te maken met de striktere wettelijke kaders waaraan leger en justitie onderworpen zijn. In de zorg was meer ruimte om in te spelen op de huidige sociaal-culturele context, waarin steeds minder mensen lid zijn van een levensbeschouwelijke organisatie en men in toenemende mate de eigen levensbeschouwing samenstelt. In deze situatie is de functie, organisatie en financiering van geestelijke verzorging ter discussie komen te staan. De wettelijke grondslag van geestelijke verzorging in publieke instellingen is de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing (art. 3 van de Grondwet), maar is in de onderscheiden werkvelden verschillend uitgewerkt. Uitgangspunt van geestelijke verzorging is steeds de levensbeschouwing van resp. de patiënt/bewoner, gedetineerde of militair. De vraag is echter wat geestelijke verzorging in een ontzuilde context inhoudt en hoe het georganiseerd en gefinancierd moet worden.

Deze problematiek is terug te zien in het hier besproken *Handboek justitiepastoraat* dat zich richt op de ongeveer 110 protestantse en rooms-katholieke justitiepastores.¹ Wat direct opvalt is dat er veel aandacht geschonken wordt aan de sociaal-filosofische en theologische legitimatie en onderbouwing van het justitiepastoraat in de huidige sociaal-culturele context. Sinds een reorganisatie in 2004 zijn alle geestelijk verzorgers bij justitie verenigd in een centrale Dienst Geestelijke Verzorging (DGV) van de Dienst Justitiële Instellingen. De DGV is een samenwerkingsverband tussen de staat en de 'zendende instanties' (de kerken en de andere levensbeschouwelijke organisaties). De staat is verantwoordelijk voor de financiën en de organisatie, de levensbeschouwelijke organisaties voor de inhoud. Geestelijk verzorgers bij justitie hebben een dubbel ambt: zij zijn als ambtenaar in dienst van de overheid en bekleden een geestelijk ambt vanwege hun levensbeschouwelijke organisatie. Het 'grondslagdocument' met interpretatie van het besturingsmodel is als bijlage opgenomen in het handboek.

Het vuisdikke handboek (een opvolger van het losbladige werkboek *Het gevangenis-*

pastoraat uit 1964) staat onder redactie van Fred van Iersel, tot voor kort hoofdaalmoezenier rooms-katholiek justitiepastoraat en Jan Eerbeek, hoofdpredikant protestants justitiepastoraat. Naast meerdere bijdragen van hun hand vinden we in het handboek bijdragen van andere justitiepastores en van externe deskundigen.

Inhoudelijk uitgangspunt en overkoepelend perspectief van het handboek is het zogenaamde ‘herstelgerichte pastoraat’ (zie vooral hfdstk 11). Dit sluit aan bij de huidige benadering van ‘herstelgerichte detentie’ (*restorative justice*) dat gericht is op herstel van de door het misdrijf aangerichte schade – bij de dader zelf en diens persoonlijke relaties, de slachtoffers en de samenleving. Justitiepastores leveren een bijdrage aan morele en religieuze rehabilitatie, in het bijzonder door aandacht voor schuldverwerking (vanuit bijbelse noties zoals menswaardigheid, bevrijding, barmhartigheid en het koninkrijk van God, hfdstk 12). Dit is niet (althans niet noodzakelijkerwijs) moralistisch: de pastor is solidair medemens en medegelovige naast geestelijk leider. Een concreet voorbeeld van hoe justitiepastores aan het herstel van persoonlijke relaties werken is het ‘verhaaltjes’-project, waarbij gedetineerden geholpen worden geluidsopnamen te maken die thuis afgespeeld kunnen worden als hun kinderen naar bed gaan (p. 274).

Het boek bevat drie hoofddelen (waarvan de scheidslijnen niet altijd duidelijk zijn): Pastorale omgeving, Pastorale uitgangspunten en Pastorale praktijk. Het laatste deel, ‘Verdieping’, is geheel gewijd aan de sociaalfilosofische en theologische onderbouwing van het justitiepastoraat en de vier bijlagen geven inzicht in de organisatorische grondslag ervan. In het deel over de Pastorale omgeving vinden we hoofdstukken over barmhartigheid en gevangenschap (Theo de Wit); over ontwikkelingen in criminaliteit, strafrecht (Wieger van der Heide & Sunil Choeni) en beleid (Mark van Koppen); over psychopathologie (Jan Bodisco Massink); en over hedendaagse ontwikkelingen in ritueel (Paul Post).

In alle delen vinden we een (bijbels)theologische onderbouwing van het justitiepastoraat en wordt duidelijk dat het werken vanuit een geestelijk ambt centraal staat. Zo is er veel aandacht voor het leiden van kerkdiensten (bijv. het 60 pp. tellende hoofdstuk over liturgisch pastoraat en een hoofdstuk over exegese). De met het geestelijk ambt verbonden vrijplaats wordt gezien als een essentieel onderdeel van het werk: deze biedt geestelijk verzorgers de ruimte om een onafhankelijke positie in te nemen in deze ‘totaalinstitutie’ waardoor zij enerzijds (door hun geheimhoudingsplicht) de gedetineerden een vrije ruimte kunnen bieden die buiten de streng georganiseerde en geregelde wereld van de gevangenis valt, en anderzijds kanttekeningen kunnen plaatsen bij het beleid van de instelling wanneer de humaniteit in het geding is.

De theologische kleur neigt naar het conservatieve, al zijn er wel verschillen tussen de auteurs. In het eerste hoofdstuk bespreken de redacteuren kritisch de gevolgen van de ontzuiling. Zij spreken over de procedurele normativiteit en ‘culturele generalisatie’ op het gebied van waarden en de waarheid en ‘religieus “emotivisme” en religieus relativisme’ (p. 18). Zij wijzen op de grenzen van het ik-tijdperk en de behoefte aan nieuwe vormen van cohesie. In het 90 pp. tellende deel ‘Verdieping’ geven Ton Boeschoten en Fred van

Iersel een onderbouwing van het justitiepastaat aan de hand van John Rawls' visie op de noodzaak van godsdienstig pluralisme in een democratische rechtsstaat en voeren zij een pleidooi voor substantiële rationaliteit met behulp van de Kantinterpretatie van Donald Loose. 'Een kantiaans geïnspireerde benadering van godsdienst en levensovertuiging legitimeert niet een veronderstelde "algemene" geestelijke verzorging, maar de georganiseerde pluriformiteit ervan' (p. 488).

Bij alle aandacht voor de bijbeltheologische en sociaal filosofische onderbouwing en achtergronden van het justitiepastaat, blijft informatie over wat justitiepastes concreet doen wat achter. Wel schetsen de hoofdstukken over herstelgericht pastaat en diaconie, individueel pastaat en groepspastaat (14, 16 en 17) een goed beeld van hoe gewerkt wordt in de praktijk, waarbij nuttige theorieën worden gepresenteerd.

De eigenheid en kenmerken van de doelgroep van het justitiepastaat komen mijns inziens te weinig aan bod. Aan de hand van het gedateerde maar nog steeds relevante KASKI rapport van Spruit e.a. (2003) wordt licht geworpen op de religieuze achtergrond en behoeften van de gevangenispopulatie (hfdstk 8), maar we horen heel weinig over de sociaal-culturele achtergrond – behalve dat het gaat om mannen van 20-40 jaar, veelal buitenlanders, die vaak complexe psychische en sociale problemen hebben. Met uitzondering van Bodisco Massinks bijbeltheologisch onderbouwde visie op liefdevol benaderen van mensen met persoonlijkheidsstoornissen (hfdstk 7) is er geen aandacht voor het feit dat 60% van de populatie psychische problemen heeft (zie Janssens e.a. 2008). Er wordt te weinig ingegaan op wat het betekent (herstelgericht) pastaat te bieden aan mensen die vaak weinig empathische en reflectieve vermogens hebben, en hoe je dat doet. Verder had ik ook meer aandacht verwacht voor de zeer verschillende doelgroepen binnen justitie (TBS, jeugdinstellingen, vreemdelingenbewaring).

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat er wat selectief omgegaan wordt met sociologische studies. Zo wordt uit het CBS rapport *God in Nederland* van Bernts e.a. alleen aangehaald dat de meeste Nederlanders inspiratie verwachten van de kerken – en niet dat hun ledental voortdurend daalt.

Het handboek justitiepastaat heeft in hoge mate een strategisch karakter, gericht als het is op de onderbouwing van denominationaal pastaat in de publieke sfeer. Het is een knap stukje werk, maar op de vooronderstellingen is wel het een en ander af te dingen. Zo wordt er terecht aandacht gevraagd voor een tegenwicht tegen individualisme en relativisme, maar ik vraag me serieus af of deze denominationele organisatie van geestelijke verzorging het gaat redden in onze tijd. Het integrale werken staat haaks op het gegeven dat mensen in toenemende mate putten uit verschillende tradities tegelijk; ook binnenkerkelijke levensbeschouwelijke praktijken worden overigens gekenmerkt door een individualistisch en doe-het-zelf karakter. Hoe zal het gaan met geestelijke verzorging als de levensbeschouwelijke instituties in Nederland nog meer aan macht en invloed verliezen? En hoe zit het met gedetineerden die zich niet thuis voelen in een van de aangeboden levensbeschouwelijke tradities? De religieuze behoefte en behoefte aan kerkelijke prak-

tijken binnen gevangenissen zal beslist groot zijn. Maar niet alle gedetineerden kunnen beschouwd worden als ‘pre-catechumenen’, en het gaat mij wat te snel om hun onkerkelijkheid te verklaren als deprivatie (geen toegang tot religieuze instituties en bronnen) eerder dan als religieuze emancipatie (p. 18).

Tot slot is het jammer dat er door de focus op protestants en rooms-katholiek justitie-pastoraat weinig aandacht is voor de professionele onderbouwing van het werk samen met geestelijk verzorgers van andere denominaties en met geestelijk verzorgers in andere werkvelden. De humanistische Marjo van Bergen (2010) doet een interessante poging tot dit laatste. Dit alles neemt niet weg dat het handboek een goede bron is van zowel praktische kennis als achtergrondinformatie voor huidige en toekomstige justitiepastores en voor geestelijk verzorgers van andere denominaties en in andere werkvelden. Het gaat om belangrijk werk, waarbij de humaniteit van een kwetsbare groep in de publieke sfeer centraal staat. Wel komen door de theologische en strategische insteek van het handboek sociaalwetenschappelijke inzichten in de weerbarstige praktijk helaas wat weinig aan bod.

Hetty Zock

(Rijksuniversiteit Groningen)

Bergen, Marjo van, ‘Geestelijk verzorgers bij justitie: Hoe anders zijn ze?’, in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 2010, (13), nr. 58, pp. 50-66.

Janssens, Rienk, ‘De systemen passen vaak niet bij de problemen’, in: Janssens, Rienk e.a., *Psychische stoornis en delict. Het voortdurende dilemma tussen zorg en straf*, Tilburg: KSGV, 2008, pp. 21-32.

Noot

- 1 Zie <http://dgvcentraal.humancontenthosting.nl/> en www.dji.nl/Organisatie/Locaties/Landelijke-diensten/Dienst-Geestelijke-Verzorging/index.aspx/